

הרב ישראל ראזענבערג
מח"ס תולעת יעקב; בית מדרש גבוה, לייקווד

גוון התכלת

הקדמה

כתוב בתורה (במדבר טו): "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר, דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמְרָתְּ אֲלֵהֶם וְעָשׂוּ לָהֶם צִיצִית עַל פְּנֵי בְגָדֵיהֶם לְדַרְתָּם וְנִתְּנוּ עַל צִיצֵת הַקֶּנֶף פְּתִיל תְּכֵלֶת".

וידועים דברי הגמרא (סוטה יז ע"א, מנחות מג ע"א, חולין פט ע"א): "דתניא היה רבי מאיר אומר: מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונים? מפני שהתכלת דומה לים, וים דומה לרקיע, ורקיע דומה לכסא הכבוד, שנאמר: 'ויראו את אלקי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר', וכתוב: 'כמראה אבן ספיר דמות כסא'". ובחולין הוסיפה הגמרא באמצע: "ורקיע דומה לאבן ספיר, ואבן ספיר דומה לכסא הכבוד".

וידוע לכול שהגוון "תכלת" הוא מה שקוראים "בלוא", הדומה לרקיע לעינינו, והגם שמשנתנה ממקום למקום באיזה שיעור כהות ובהירות וכפי הזמן והמקום ועוד – אך כל המראות כולם בכלל איזה גבול שכולם כגוון אחד חשיבי לבני אדם. ואפילו בזמננו, שיש אלפי גוונים סינתטיים שלא היו ביד דורות הקדמונים ולא עלה על דמיונם חילוקים רבים כאלו בגוונים, ולא עוד אלא שיש גם שמות לכל הגוונים הללו – עם כל זה, מעולם לא עלה על דעתו של אדם שיש ברקיע בטהרו של יום יותר מגוון אחד, ומעולם לא התייחס שום אדם לומר על מראה הרקיע הרגיל, באיזה מקום שיהיה, שיש איזהו חילוק בגוון הרקיע הזו מרקיע אחר רגיל.

עם כל זה, היות שיצאו מפקקים כאילו אין זה דבר ברור בראשונים, לכן הננו להציע דעת הראשונים בזה.

תכלת – גוון כהה כרקיע בעת ערב או בלילה

איתא בספרי במדבר (שלח, קטו): "ר' שמעון בן אלעזר אומר, למה נקרא שמה תכלת? על שם שנתכלו המצרים בבכוריהם, שנאמר 'ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור'. דבר אחר: על שם שכלו המצרים בים".

בפירוש רש"י על התורה (במדבר טו, מא) הביא מר"מ הדרשן בזו הלשון: "פתיל תכלת: על שם שכול בכורות. תרגומו של שכול – תכלא. ומפתם היתה בלילה, וכן צבע התכלת דומה לצבע רקיע המשחיר לעת ערב".

וב'מדרש אגדה', השייך גם הוא לבית מדרשו של רבי משה הדרשן, איתא: "התכלת היה כנגד מכת הבכורות שהיתה בלילה, כשם שהתכלת שחור כך הלילה חשכה היא".

ובפירוש רבינו שלמה בן היתום (מועד קטן יט ע"א; מובא בקש"ק שם יח) כתב בזה הלשון: "תכלת לציצתו. תכלת דבר מועט, חוט אחד. שכל החוטים נקראו ציצית, וארבעה צריכים להיות. ומכניסם בכנף בגדו וכופלם יהיו שמונה, ומהם אחד צבוע תכלת, ותכלת דומה לעין הרקיע בלילה שהוא צח, ובמסכת מנחות בפרק התכלת הכל מפורש".

היוצא מדברי הראשונים הללו הוא שתכלת הוא גוון כהה, ויש מקום לדון אם דברי רבינו משה הדרשן נאמרו על דרך דרש או באופן אחר (עיי' להלן בנוגע לתכלת שמוגדר לפעמים שחור), ודברי רבינו שלמה תמוהים – וכי התכלת שחור ממש? אך אין צורך להידרש לכך, שכן כל שאר הראשונים חלקו על כך ותיארו את גוון התכלת כגוון "בלא"ה" בהיר שהוא גוון הרקיע הטהור הנראה נגד עינינו באמצע היום.

והיות שפקפקו בדברים פשוטים, עלינו לבאר ולהדגיש גם דברים שהם פשוטים מאוד, ולכן נציין שאף אותם ראשונים שכתבו שגוון התכלת הוא כהה, לא עלה על דעתם שיש מקום לומר שהרקיע באמצע היום נחשב לגוון כהה, ולכן הם דימו את התכלת לפי דרכם לרקיע לעת ערב או לרקיע באמצע הלילה. כי בוודאי אין מקום לומר – כמו אלו הרוצים להטיל ספק בגוון התכלת – שיייתכן שגם שייך לקרוא לרקיע באמצע היום "תכלת כהה", זאת לא עלה על דעתם כלל, ופשוט.

תכלת – כחול בהיר

כתב רבנו אברהם בן הרמב"ם (בפירושו לשמות כה, ד): "ותכלת – צמר צבוע מראה דומה למה שנראה ממראה הרקיע, שהוא כחול טהור, בין הכחול העמוק והלובן..."

וכן נקט בספרו המספיק לעובדי השם (הל' ציצית): "...אולם בימי הקדמונים, דורות הראשונים, היתה עשייתה על ידי שאחד משמונת החוטים, והוא זה שכורכים בו את החוטים שבחור, יהיה מצמר תכול תכלת טהורה, הדומה לצבע הענן, הנדמה לעין שהוא צבע השמים".

כנראה שלרבנו אברהם בן הרמב"ם היה רקיע בגוון זהה לזה שלפנינו, ומעולם לא זכה לראות חזיונות של רקיעים שונים בגוונים שונים זה מזה. כדבריו כתבו גם ראשונים אחרים שחיו במקומות אחרים, ומעולם לא שמענו על הבדלים משמעותיים בין מקומות שונים בעולם בגוון הרקיע.

כך כתב רבנו תנחום הירושלמי בספרו, שבא לבאר את מילות הרמב"ם במשנה תורה (ערך פתך, עמ' 495): "וכינו 'פתוך' את הצבע המופג, החלש, בכל גוון שהוא. אמרו על הצבע הכחול, כשתיארו את התכלת, שהוא צבע השמים, שצבעו כחול בהיר, נוטה ללבן. אמר: 'תכלת כעין הרקיע והוא כפתוך שבכחול', כלומר, הבהיר שב'כחול' והוא ה'את'מד', והוא נוטה מעט לכחול, ודימו בו את בהירותו".

וכן כתב ספר מאור האפלה (פרשת תרומה): "התכלת הוא הצמר הצבוע כחול ככוחל מראה השמים בראיית העין, והוא יותר בהיר מכחילות הכחול".
וכן כתב בספר מדרש הביאור (דף תלח): "והרי התכלת תכול כתכלת השמים והוא בהיר מתכלת הכוחל".

ר"א אבן עזרא כותב לגבי התכלת בפירושו הקצר לספר שמות (כה, ד): "ותכלת. היא עין קרובה לשחרות, והיא מעט דומה לשמים, על כן פתיל תכלת לזיכרון במעשה ציצית. וייתכן שנקרא כן בעבור שזאת העין תכלית כל העינים, כי אין אחריה, כי הלובן תחילה".

כאן הוא נוקט שתכלת הוא קרוב לשחור, כלומר "כחול כהה", ורק דומה מעט לשמים, וזוהי כשיטת רבי משה הדרשן. אך בפירושו הארוך מרחיב ראב"ע

"ותכלת – אמר יפת שהוא כדמות שחרות, כי הוא תכלית כל הצבעים... ואנו נסמוך על רז"ל שאמרו שהוא ירוק והוא צמר", הרי שכאן הוא מייחס את פירושו של רבנו משה הדרשן ליפת הקראי, וכתב שזה כנגד דברי חז"ל שהתכלת הוא ירוק. וכידוע, כמה ראשונים כתבו ש"ירוק" הוא למעשה בלו"א וכן כתב לגבי ציצית בפרשת שלח "וטעם תכלת מפני שהוא כעין השמים" הרי שר"א אבן עזרא כותב למעשה שהתכלת אינו גוון כהה אלא כעין השמים, והוא מייחס את שיטת רבנו משה הדרשן לטעות כת הקראים.

תכלת – כעצם השמים לטהור

כתוב (שמות כד, ט-י): "וַיַּעַל מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן נָדָב וְנָאֲבִיחוּא וְשָׂכְעִים מִזְקָנִי יִשְׂרָאֵל, וַיִּרְאוּ אֶת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וַתַּחַת רַגְלָיו כְּמַעֲשֵׂה לְבַנְתִּי הַסַּפִּיר וּכְעֶצֶם הַשָּׁמַיִם לְטָהָר". וכבר העתקנו דברי רבותינו על זה: "היה ר"מ אומר מה נשתנה תכלת... מפני שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד, שנאמר 'ויראו את אלקי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהור'".

וכתב הג"ר רבי שלמה פפנהיים זצ"ל (ספר חשק שלמה, השורשים, אות ט שורש טר): "ומלשון נטירה שם 'טהור', והוא מורה לפי הנחתו הראשונה על הנקיות. שעניינו שהדבר מנוטר ומשומר מן הפסולת ומשאר דבר מקרי המפסיד צורתו ועניינו, כמו 'זָהָב טָהוֹר' (שמות כה, יא), רצה לומר כמו שהוא בטבעו העצמי כולו זהב, נקי מכל פסולת. 'וּכְעֶצֶם הַשָּׁמַיִם לְטָהָר' (שמות כד, י) דהיינו נקי ומשומר מתערובת אדים ועננים, 'וְרוּחַ עֶבְרָה וְתַטְהָרֵם' (איוב לז, כא)".

וזו לשון החזקוני (שמות כד, י) על הפסוק "כמעשה לבנת הספיר": "יש ספיר שחור, וזה כעין ספיר לבן, והוא כעין תכלת בלו"י בלע"ז, ולפי שאין ספיר ניכר לכל אדם חזר ונתן לך סימן בו שהוא ניכר לכל, ומהו 'עצם השמים לטוהר', הוא מראה השמים כשהם זכים וטהורים מעננים". ודברים הללו הם גם בפירושו הריב"ש עה"ת, ובספר רבינו יוסף בכור שור.

ועל דרך זו כתב הערוך (ערך אדוותא): "פי' אדוותא, כגלי היס, שהן כגוון תכלת כמו הרקיע בטהרתו מן העבים", וכן הובא בשם רבינו חננאל בספר פירושי רבינו חננאל ובית מדרשו (בבא בתרא ד ע"א).

והרמב"ן (במדבר ד, ו) כתב: "ופרשו בגד כליל תכלת מלמעלה. בעבור מעלת הארון לא היה נראה עליו כסוי עור תחש... ופורשים על הכל בגד כליל תכלת מלמעלה שיהיה נראה עליו הבגד הנכבד שהוא כעצם השמים לטוהרו".

וכתב בספר החינוך (מצוה שפו): "דומה עינו לעין הרקיע בטהרו".

כל אלו הראשונים שנחתו לבאר ולתאר את התכלת כגון הרקיע כשאינן שם עננים, ברור הדבר שלא למדו שתכלת הוא גוון הרקיע לעת ערב. כי ברור לכל בן דעת שכאשר בא אחד לתאר בדקדוק רב וחסר דבר מאוד משמעותי, הרי שכוונתו דווקא לא לאותו דבר. ואם היה סבירא להו לראשונים הללו שגוון התכלת הוא גוון כהה כהרקיע לעת ערב היה להם לבאר כן בהדיא. ומתוך שלא ביארו כן, הגם שנחתו לתאר את צורת הרקיע שדומה לו התכלת בדקדוק רב, על כרחך כוונתם כמו כוונת סתם אנשים שכאשר אומרים זה לזה "כרקיע כשאינן שם עננים", כוונתם לרקיע באמצע היום. ודברים אלו ברורים מאוד.

תכלת – כשמים

נתבאר עד כאן ראשונים שכתבו בהדיא שתכלת הוא מראה בלו"א ממוצע שהוא כגוון השמים באמצע היום, ועוד ראשונים שנחתו לרדת לתאר ולבאר שתכלת הוא כגוון השמים הבהיר הטהור מעננים, ונתבאר שאי אפשר שזה יהיה קאי על הרקיע לעת ערב. ועד עתה העתקנו שנים עשר ראשונים שכתבו בהדיא וקרוב לזה שתכלת הוא כגוון השמים באמצע היום.

וכעת נעתיק ראשונים נוספים שהגם שלא כתבו בהדיא שתכלת הוא צבע ממוצע, וגם לא נחתו לדקדק ולתאר דרגת הכחילות של הגוון, ורק כתבו שתכלת הוא כגוון השמים, עדיין לדעתי ברור מאוד כוונתם שהוא לגוון השמים באמצע היום. ולדעתי מעולם לא הסתפק אדם בכוונתם בזה, וביאור הדבר כי הם באו לבאר לנו מילות הכתוב "תכלת ארגמן ותולעת שני" או "חור כרפס ותכלת", והיות שהם באו לבאר לנו כוונת הפסוקים באופן שנבין, וכתבו לבאר שגוון זה של תכלת הוא כגוון השמים, אם לא היה כוונתם כלישנא דבני אדם זה לזה שכשאומרים "כגוון השמים" כוונתם לרקיע השמים באמצע היום, בזמן שהרקיע ניכר לעין כל אדם ולא בזמן שהוא חשוך ביותר ואין מי שמכירו, אין דרך בני

אדם הבאים לתאר את הרקיע בלילה או לעת ערב לסתום דבריהם ולבאר גוון חשוך בלשון סתמא "כגוון השמים" (רק היו כותבים "כגוון הרקיע לעת ערב" וכד'). ואם דרך סתם בני אדם שכשאומרים "כגוון הרקיע" הכוונה לרקיע באמצע היום, על אחת כמה וכמה ולראשונים כמלאכים שבאו לבאר ולהשמיענו כוונת תורתנו הקדושה שלא היו סותמים דבריהם.

נכון שלפעמים, כשמילות תכלת כגוון השמים ורקיע מופיעות באופן אקראי לגמרי, יש מקום לדון שכוונתם לסמוך על המעיין ושאינן רצונם לדבר בדקדוק בזה, וייתכן שאין להביא ראיה באופן כזה שהוא באקראי בעלמא, אבל כאשר הם באו לתאר ולהסביר את כוונת הפסוק, אי אפשר לחשוך באותם ראשונים שפירשו את הכתוב באופן שאינו דרך בני אדם לדבר ולפרש.

גם אי אפשר לומר שכל כוונתם לדברי רבותינו "תכלת דומה לרקיע", ולא נחתו לדון בכוונת רבותינו, כי הם לא הזכירו כלום מדברי רבותינו ורק באו לבאר מילות המקרא, וכי רק לתלמידי חכמים ניתן פירושים הללו, שכאשר לומדים פירוש המילות של המקראות, חושבים על דברי רבותינו שמתכוונים אליהם המפרשים בלא לציין אותם! ? אתמהא! , ודאי אדם שיש לו שמץ אחריות על פירושו לא היה עולה על דעתו לומר כן. וברור מאוד שאם כתבו לתאר את התכלת באופן סתמי שהוא כגוון השמים, כוונתם לרקיע באמצע היום, וכשיטת הראשונים הרבים שהעתקנו לעיל, וכעת נעתיק דבריהם בס"ד.

רבינו סעדיה גאון, כשבא לבאר גוון התכלת (שמות כה, ד; ובכל מקום שמוזכר תכלת), כתב "אסמאנגון" שהכוונה כגון השמים.

גם רבינו תנחום הירושלמי בפירושו למגילת אסתר (א, ו; ח, טו) מבאר שתכלת היא "אסמאנגון" (הובא בספר היקר אוצר על מגילת אסתר).

בספר העיטור (ח"ב שער הציצית דף נט ע"ב) כתב: "ובשאלה לרב נחשון ריש מתיבתא תכלת דומה לים וכו' ושמו על שם ערבי למאסמ"א כו' ולא ברור מהו מילה זאת ורבים דנו בדבריו, וכנראה שהסכמה היא שכוונה לגוון השמים".

המאירי, בתארו את בגדי הכהן הגדול, כתב (יומא כג ע"א): "ושאר הארבעה המעיל כולו תכלת וארגמן ותולעת שני ושלשתם צמר, ונמצא הכל של צמר,

שהתכלת הוא צמר בצבע רקיע, וארגמן צמר צבוע אדום, ותולעת שני צמר הצבוע בתולעת" (ועיין עוד בדבריו)¹.

וזו לשון הכפתור ופרח (פרק ס): "הציורי השני ליקח חוט של צמר שיהיה צבוע בחלזון שהוא כעין הרקיע תכלת".

בספר 'לקח טוב' (המכונה גם 'פסיקתא זוטרתיא', לרבנו טוביה בן דורו של רש"י) על הפסוק "חור כרפס ותכלת" (אסתר א, ו), כשבא לבאר את הגוונים, כתב: "ותכלת, דומה לדמות הרקיע".

המהר"ם מרוטנבורג (שו"ת, ח"ד סימן תרלא) הביאו המרדכי (נדה פ"ה) בנוגע למראות דמים טמאים, כתב: "וכל ג' מראות הללו כולן בכלל ירוק הן. בלויא – משיכיר בין תכלת לכרתי נקרא ירוק בפ' לולב ירוק ככרתי, ותכלת דומה לים ולרקיע הוא בלויא... – וכי יעלה על הדעת שכוונתו כאן לרקיע בעת ערב? הרי בא לברר בבירור גמור בנוגע הלכות כריתות מהו הגדר של ירוק להתיר, ואומר שתכלת כעין הרקיע הוא טהור, ופשוט וברור מאוד שכוונתו לרקיע בעת היום.

וזו לשון הרא"ש (חולין פ"ג ס' יט): "ונראה שהוא צבע שקורין בלוא"ה כעין הרקיע כדאמרין חולין פ"ט א' תכלת דומה לים וים דומה לרקיע". גם כאן הרי הרא"ש בא להתיר מראה כשר של הריאה, שאם הוא בלוא"ה כעין הרקיע, הרי זה כשר, וזהו תכלת של הגמרא ולית לאסתפק בזה כלל וכלל כנ"ל מהמהר"ם מרוטנבורג.

כריכות של תכלת כנגד הרקיע

איתא בגמרא (מנחות לט ע"א): "אמר רב, תכלת שכרך רובה כשרה, ואפילו לא כרך בה אלא חוליא אחת כשרה, ונוי תכלת שלישי גדיל ושני שלישי ענף. וכמה שיעור חוליא? תניא, רבי אומר, כדי שיכרוך וישנה וישלש. תאנא, הפוחת לא יפחות משבע, והמוסיף לא יוסיף על שלש עשרה. הפוחת לא יפחות משבע כנגד

¹ דברי המאירי ודברי בעל העקידה והלקח טוב ויוסי בן ויוסי ועוד כמה מראי מקומות המובאים במאמר זה הובאו במאמרו של ר' יהושע ינקלביץ: "כמראה אבן ספיר" – גוון התכלת במקורות הקדומים, שינא, ב, אדר תשפ"ה, עמ' 1080-1150.

שבעה רקיעים, והמוסיף לא יוסיף על שלש עשרה כנגד שבעה רקיעין וששה אווירין שביניהם".

וכתבו ראשונים רבים שכריכות של תכלת הוא כנגד הרקיעים, היות שהרקיע דומה לתכלת, והחוליות הלבנות מכוונות כנגד האוויר שבין הרקיעים. ונציין רק לכמה מהם: תוספות והרא"ש (מנחות שם), ספר העיטור (הל' ציצית), סמ"ג (עשין כ"ו), האשכול (הל' ציצית), ראב"ן (סי' שמג), ספר הנייר (הל' ציצית), כל בו (הל' סי' קמה), פסקי רבינו אביגדור הצרפתי (סי' תקיח), ויש ראשונים נוספים שכתבו כן.

ההנני חוזר על מה שנתבאר לעיל בדברים פשוטים מאוד, שכאשר בני אדם מדברים בגוון רקיע השמים כגוון ידוע, כוונתם היא לדרך שבה הם רואים אותו רוב היום בכל יום ויום ובכל שנה ושנה על אדמה. הצורה נחקקת יום יום בדעתם של בני אדם כגוון "בלו"א" ממוצע, ואין מתכוונים כלל לצורת הרקיע בזמן מסוים מאוד שאין בה נפקא מינה לבני אדם כלל וכלל, ולעולם אין מדברים ומחשבים בה ואינה עולה על דעתו של אדם לשום עניין. רוב בני אדם לא יבינו כלל למה מתכוונים כאשר אומרים "כגוון הרקיע לעת ערב", הם רק יודעים שיש זוהרי שמש מכמה גוונים אותה עת, והדבר אינו נתפס כלל כדבר מיוחד או בכלל כל עניין הגוון של השמים בעת הזאת. לכן ברור שלא לענין זה, שאין לו שום משמעות בחיי האדם כל ימי חייו, התכוונו המפרשים כאשר אמרו שהתכלת הוא כרקיע השמים, וכל זה הוא מלבד מה ש"גוון השמים" ידוע שהוא כגוון השמים ביום. ולכן, כאשר אמרו רבותינו שכריכות התכלת הוא כגוון הרקיע, וכריכות הלבן הוא כנגד האווירין, בלתי סביר שכוונתם לרקיע לעת ערב. וליכא עניין להסתפק שהרמז לשבעה רקיעים הוא כגוון לעת ערב, כאשר כל תכליתם למסור לנו בדרך שבני אדם מדברים.

הראשנים שקראו תכלת שחור וכוונתם לרקיע כחול בהיר של אמצע היום דעת הרמב"ם (והחובות הלבבות)

פעמיים מתאר הרמב"ם את התכלת, בהל' ציצית (ב, א) ובהלכות כלי המקדש (ח, יג). זו לשונו בהלכות ציצית: "תכלת האמורה בתורה בכל מקום היא הצמר

הצבוע כפתוך שבכוחל, וזו היא דמות הרקיע הנראית לעין בטהרו שלרקיע". וזו לשונו בהלכות כלי המקדש: "תכלת האמורה בכל מקום הוא הצמר הצבוע כעצם השמים, שהוא פתוך מן הכחול"².

דברי הרמב"ם ברורים מאוד בלי שום פקפוק. הרי לא יעלה על הדעת לכתוב כהלכה מפורשת ולתאר באופן מדויק את גוון התכלת שהוא כדמות עצם הרקיע והשמים הטהור בלי להוסיף שום דבר אחר, ולהתכוון לתכלת כהה ולרקיע שהוא לעת ערב. וביותר, שכאמור, רבינו אברהם בנו של הרמב"ם ורבינו נחום הירושלמי שכל ספרו בא לבאר דעת הרמב"ם (ובפרט כאן שבא לבאר את דברי הרמב"ם בגוון התכלת ו"פתוך מן הכחול"), וכן שני ראשונים נוספים מעדת התימנים שדרכם לילך בדרך הרמב"ם מאור האפלה ומדרש הביאור – כולם תיארו את התכלת כעין גוון הרקיע באמצע היום. ואין שום ספק שכוונתו של הרמב"ם היא אכן כדבריהם!

אך הקושי בזה הוא מה שהרמב"ם מייחס גוון התכלת לגוון השחור. וזו לשונו (הל' ציצית ב, ד-ה): "התכלת אינה נלקחת אלא מן המומחה... אם נבדקה ונודעה שנצבעה באחד משאר צבעונים המשחירים שאינם עומדים פסולה". עוד כתב (שם הל' ח): "טלית שהיא כולה אדומה או ירוקה או משאר צבעונים עושה חוטי לבן שלה כעין צבעה... היתה כולה תכלת עושה לבן שלה משאר צבעונים, חוץ מן השחור, מפני שהוא נראה כתכלת".

ובנוגע לאיסטיס כתב במורה נבוכים (ח"א, פרק ג): "ובהסכמה מהם אמרו, שזה הבגד הלבן אשר הושם ביורת האיסטיס ונצבע, לא האיסטיס השחירו, כי השחרות – מקרה בגשם האיסטיס, לא יעבור לזולתו, ולא ימצא גשם שיש לו פועל כלל; ואמנם הפועל האחרון הוא הא-לוה, והוא אשר חידש השחרות בגוף הבגד בהתחברו לאיסטיס, כי כן הנהיג המנהג".

² ולא זו בלבד, אלא שבכמה מקומות בהלכות ציצית מכנה הרמב"ם את חוט התכלת באופן סתמי 'כעין הרקיע': "ולוקחין חוט צמר שנצבע כעין הרקיע וכורכין אותו על הענף, וחוט זה הוא הנקרא תכלת... (א, ב); "וכל שלא נצבע באותה צביעה פסול לציצית אף על פי שהוא כעין הרקיע... (ב, א); "... ונותנין בו הצמר עד שיעשה כעין רקיע וזו היא התכלת של ציצית" (ב, ב).

ובמקום אחד חילק הרמב"ם בין שחור למראה הרקיע שהוא תכלת, וזו לשונו (יסודי התורה ג, ג): "כל הגלגלים... ואין להם לא עין אדום ולא שחור ולא שאר עינות, וזה שאנו רואים אותן כעין התכלת למראית העין בלבד הוא לפי גובה האוויר".

והנה הדבר צריך ביאור, למה הרמב"ם ומפרשיו מתארים את התכלת כמראה הרקיע באמצע היום מצד אחד ומצד שני קורא אותו הרמב"ם בלשון "משחירים" ו"שחור" ו"שחרות".

ונראה ביאור הדברים בשתי דרכים ובהקדמה אחת. ונקצר כעת בההקדמה, ונאמר רק שצריך לידע שדרכי הגדרות הצבעים בימים הקדמונים לא היו כמו שאנו רגילים להגדיר הצבעים כיום, ויש הרבה ראיות לזה ואין כאן מקום להאריך.

וכעת נאמר בראשונה, שייתכן שהרמב"ם הגדיר תכלת כ"משחירים" היות שגוון התכלת כולל בתוכו כל הצבעים של כחול עד כדי כך שהתכלת הכהה מתקרב מאוד אל השחור, והם הגדירו הצבעים כפי הבהירות והכהות, ולכן היות שחלק של גוון התכלת מתקרב אל השחור נחשב גוון זה כקרוב אל השחרות וכחלק מהם, ולכן תמצא הרבה ראשונים שהגדירו מילות "תכלת" כ"תכלת הצבעים".

וראה דברי החובות הלבבות (שער הבחינה פ"ה, מהדורת ר"י קאפח עמ' קיח) שכתב בזו הלשון: "ומן הפלא הוא שמראה השמים מראה שמחזק את הראות, כלומר נוטה אל השחרות ומסגולותיו שהוא מרכז את הראות ומחזק אותן, ואילו היה מראהו לבן היה מזיק לראות של בעלי החיים ומחליש כוח העין". הרי שמגדיר תכלת של השמים באמצע היום (כי כמובן זהו המדובר בדבריו) שהוא נוטה אל השחרות, ומדבריו מבואר בהדיא שדרכם היה לכנות את התכלת של הרקיע שבאמצע היום כנוטה אל השחרות והקב"ה עשה הרקיע בכל יום נוטה אל השחרות לבריאות בני אדם.

ועוד דרך כתבתי במקום אחר:

עוד אעיר שייתכן שאצל הקדמונים כל גוון היה מוגדר ונחשב בשלימותו בעיקר כשניכר בכל כוחו של הגוון, דהיינו אדום הוא כשהוא בשלימות

האדמימות העזה דהיינו בכהה בשלימותו, וכל שמערבים בה מה שקורין לבן דהיינו שנעשה יותר בהיר, הגם שזהו אותו גוון, אבל לא ראו זאת הגוון כגוון שהוא "בשלימותו". ולכן גוון התכלת היה נחשב כצבע שחור, היות שאצלם הגדירו את הגוון כפי שלימותו כשהוא בכל כוחו ועוזו, והיינו כשהוא כהה מאוד, וכל שהוא יותר בהיר נקרא תערובת עם לבן ואינו תכלת בשלימות.

ונראה שדבר זה מבואר בדברי רבינו תנחום הירושלמי ז"ל: "וכינו פתוך את הצבע המופג, החלש, בכל גוון שהוא, אמרו על הצבע הכחול כשתיארו את התכלת שהוא צבע השמים, שצבעו כחול בהיר נוטה ללבן, אמר 'תכלת כעין הרקיע והוא כפתוך שבכחול', כלומר הבהיר שבי'כחל' והוא ה'את'מד', והוא נוטה מעט לכחול, ודימו בו את בהירותו".

וזהו בפשוטו ביאור דברי הרמב"ם שכתב שהתכלת כ'פתוך שבכחול', וכתב שהוא כעין הרקיע בטהרו. ומשמע כמו שנתבאר שהגם ששלמות הגוון של תכלת מוגדר כגוון כהה כעין מה שקראו אז "שחרות", אך לא מזה יסוד שלהלכה צריך זו המדרגה של הגוון, ואדרבה לכתחילה ייתכן שראוי להקדים כשמים ממש שזהו תכלית הנרצה בציצית.

יהיה מה שיהיה ההסבר בדברי הרמב"ם, נראה שדעת הרמב"ם ברורה שהגם שהתייחסו לגוון של התכלת כאל השחרות עדיין גוון תכלת לקיום מצוות תכלת היה תכלת ממוצע כדעת כל הראשונים שבאו מכוחו הגדול!

ועל דרך זה מתבאר בעוד כמה ראשונים שלמדו שתכלת הוא גוון ממוצע של כחילות ואף על פי כן קראו אותו בשם "שחרות":

דעת עקידת יצחק

בספרו עקידת יצחק, בביאור לפרשת ציצית (סוף שלח; שער ע"ז), האריך ר"י עראמה (בדור של גירוש ספרד) לייסד יסוד במצוות תכלת. וזו לשונו: "והנה עין התכלת כך היא טבעו, שהוא אמצעי בין המראה הלבן המפור הראות ובין השחור המקבצו, והוא כמשותף משניהם...".

והוא ציין לדבריו אלו כיסוד שתכלת הוא באמצע בשער ע"ב ובשער ע"ח. אך בביאורו לשיר השירים כתב בזו הלשון: "תלתלים שחורות כעורב, השחורות הנקרא כנף העורב הוא התכלת שהוא קרוב אל השחור...". הרי שהגדרתו בגוון של תכלת של ציצית שהוא אמצעי בין הלבן והשחור לא עיכבה אותו מלכנותו כגוון הקרוב לשחור.

דעת האברבנאל

וזו לשון ר"י אברבנאל (בפירושו למדבר ד): "והג' שיפרשו בגד כליל תכלת על התחש, והוא הדומה לרקיע וכעצם השמים לטוהר, והיה הכליל תכלת הנראה על הכל דומה לרקיע השמים שהוא כנגד עולם הגלגלים". מלשונו משמע שלמד שהגוון של תכלת הוא כעצם השמים לטוהר ביום, כמו שנתבאר לעיל. ואף על פי כן במקום אחר כתב (יחזקאל א, כו): "ראה כעין תרשיש, והוא התכלת שהוא נוטה לשחורות, ולכן נקרא תכלת שהוא תכלית הצבעים...".

דעת הרוקח והענין מה שקרסין בלולאות היה נראין ככוכבים ברקיע

כתב הרוקח (פר' תרומה, שמות כה, ד): "תכלת הוא צמר צבוע קרובה לשחורות דומה לרקיע תכליתו, על כן נקרא תכלת, צבוע בדם חלזון", הרי לנו שתכלת קרוב לשחור, וממילא מסתבר שהוא תכלת כהה.

אבל כמו שנתבאר משאר ראשונים, הגדרה זאת אינה ראייה, ובדברי הרוקח מבואר כן אפילו יותר, כמו שיתבאר בס"ד. אך כדי להבין כוונתו, צריכים להקדים גמרא (שבת צו ע"א), שגם משם יש מקום לדון שהתכלת הוא גוון כהה: "תנו רבנן: חרוצים היו קרשים, וחלולים היו האדנים, ונראין קרסין בלולאות ככוכבים ברקיע". ומצינו מימרא זו גם במקומות אחרים בדברי רבותינו (ירושלמי מגילה פ"א, יא, ובבביתא דמלאכת המשכן פ"ב ועוד).

ובספר לקח טוב (שמות לו) מבוארים דברי חז"ל הללו בזו הלשון: "והיו נראין הקרסים ככוכבים ברקיע, לפי שהלולאות היו תכלת והקרסים זהב, והרקיע דומה לתכלת".

והיות שהכוכבים נראים ברקיע בלילה, בעת שהרקיע שחור, עולה יפה לומר שהתכלת הוא גוון כהה, כרקיע בלילה שבו נראים הכוכבים, שהם הקרסים. אך באמת, זהו לכל היותר רק "יפה לומר" ואין כאן ראייה כלל, כי נכון שאין הכוכבים נראים ביום, כי השמש, ברוב תוקפו, מסתיר את אור הכוכבים,³ אבל ביריעות שאין שם שמש ויש דבר הנראה כרקיע ודבר שנראה בהם ככוכבים, שייך לומר שנראה ככוכבים ברקיע, ודברי הגמרא נקראים בלא תוספת ביאור שמדובר ברקיע כהה.

ועל כרחק צריכין לומר כן בדברי הראשונים שכתבו שתכלת הוא גוון בהיר כרקיע ביום, כמו שהזכרנו מרבינו אברהם בן הרמב"ם ועוד, וכל השאר שהוכחנו מדבריהם כן, ובוודאי למדו כן בגמרא. ורק לדוגמא אציין שוב לדברי מדרש הביאור (פרשת תרומה דף תלח): "והרי התכלת תכול כתכלות השמים והוא בהיר מתכלות הכוחל", והוא מביא שם גם דברי הגמרא הנ"ל, וזו לשונו (שם דף תמ): "והיה מחבר שתי הכריכות בלולאות תכלת וקרסים בתוך הלולאות והיו הקרסים נראים במשכן ככוכבים ברקיע".

וכן יותר מזה מפורש בדברי הרוקח (שמות לו, כא) שבאמת אי אפשר ללמוד מהגמרא שמדובר בזמן הלילה, כי אז הרי לא ניכר הרקיע הכחול בשמים. ומה זכר יש בזה? וזו לשונו: "לכך לא נאמר ביריעות עזים 'מדה אחת לכל היריעות', ואין כתיב 'מקבילות הלולאות', וגם לא פירש באיזה מין עשה הלולאות, אלא למד סתום מן המפורש של תכלת. ולמה לא פירש? לפי שהעזים שחורות, והתכלת דומה לרקיע, והקרסים לכוכבים, ובלילה אין השמים ניכרים".

כוונתו, כי היות שיריעות העזים הן שחורות, נמצא שהקרסים מופיעים בצורה שנראית דומה ללילה, ובמצב כזה הרי אין הרקיע ניכר כתכלת, ולכן השמיטה התורה את מילות "תכלת" מהלולאות אצל יריעות העזים, כי ביריעות אלו, אין

³ ברייתא דמזלות (עמ' יב): "י"ב מזלות אלולא אורן מבהיק ביום ובלילה כל אחד ואחד במקום שהוא עומד, ואינן נראין לעין ביום מפני כחה וגבורתה של גלגל החמה". וזו לשון הרוקח (בסידור דף תמה ד"ה ומסדר את הכוכבים במשמורתם): "והכוכבים יומם וליילה ברקיע אך אור השמש מכה אורם ואין ניכרין, כאדם הנותן אש בחמה ביום ואין נראה למרחוק...".

הדמיון לרקיע עולה כהוגן, ויצא מזה שצריך דווקא יום כדי שיהיה מתחזי הרקיע היטב, כדי שיהא דומה לו הלולאות⁴.

היוצא מכאן, שהגם שלדברי הרוקח הגוון של תכלת הוא קרוב לשחור, זהו דווקא בדרכי הלשון שהשתמשו בה בזמנו להגדיר את הגוונים בתקופתו, ולא כדי לתת הגדרה מדויקת לדרגת הגוון המדובר.

מקור בפיוט

גם הפייטן הקדום יוסי בן יוסי⁵ כתב (סדרי עבודה ליום כיפור) "עטוי מעיל תכלת, כזוהר הרקיע" (בפיוט 'אזכיר גבורות א-לוה', שורה 165) וזוהר הרקיע משמע כהרקיע לאור היום (עיין ריטב"א יומא כג ע"א).

דעת רש"י – תכלת ירוקה

רגילין לומר שיש משמעות בדברי רש"י שתכלת הוא גוון כעשב השדה או על כל פנים שנוטה אליו "טורקז" וכד'. בפירושו לתורה כתב רש"י (שמות כה, ד): "ותכלת – צמר צבוע בדם חלזון, וצבעו ירוק", ועוד כתב (במדבר טו, לח): "תכלת – צבע ירוק של חלזון", וידוע שירוק הוא כ"ירק" היינו כעשב השדה וממילא משמע מרש"י שתכלת הוא כגוון זה.

⁴ ומרבי יהודה החסיד מצאתי בספר גמטריאות (ענינים שונים אות רסו): "וכשאמר לאברהם ספור את הכוכבים היה בליל ט"ו בניסן ממש בחצי הלילה באותה שעה שלקו הבכורות, ואז אינו ברקיע כי אם ק' כוכבים או נ', והיינו דאמרינן נראין ככוכבים ברקיע כקרסים בלולאות שבמשכן" (וכתב שם המפרש שכוונת רבינו שהחמישים או מאה כוכבים כנגד חמישים קרסי הזהב של יריעות השש משור ועוד חמישים קרסי הנחושת של יריעות העזים).

ולכאורה מבואר מדבריו שדברי הגמרא כפשוטם ממש ש"כוכבים ברקיע" הכוונה לעת שנראים הכוכבים לנו ברקיע היינו בלילה, ולא רק בלילה אלא בחצי הלילה! ושלא כמו שהוכחנו מדברי הרוקח. אלא שדבריו נאמרו על דרך דרוש ואין משיבים על הדרוש. ויתר על כן, הרי ודאי שאין גוון התכלת כגוון הרקיע בעת חצות הלילה, ולא עלה על דעת שום אדם לומר כך, ובהכרח שיש לנקוט דבריו כמו שכתבנו שנאמרו על דרך דרוש. וכאשר נערוך דבריו לעומת הרוקח הרי הרוקח מתאר הענין לגבי גוון התכלת וביאור הפסוקים ולא לדרשה בעלמא.

⁵ הובא ע"י ר' יהושע ינקלביץ כנ"ל וכתב שם "משערים שחי לכל המאוחר בתקופת רבנן סבוראי, ובפשטות היתה התכלת עדיין מוכרת בימיו (או לא הרבה לפניו)".

עוד כתב רש"י בביאור המשנה בין תכלת לכרתי (ברכות ט ע"ב): "תכלת – ירוק הוא, וקרוב לצבע כרתי שקורין פוריי"ש". ופורייש הוא החציר וכרישין כמו שכתב רש"י (במדבר יא, ה): "החציר – כרישין פוריל"ש ותרגומו ית בוציניא וכו'", וזהו מה שקורין "Leek" וידוע הוא כגוון ירק עשב השדה. על דברי הגמרא (גיטין לא ע"ב) "סרבלא דכרתי" כתב רש"י: "סרבלא דכרתי – צבע תכלת דומה לכרתי", וזהו כנ"ל מרש"י שתכלת דומה לכרתי שהוא ירק בגוון עשב השדה.

עוד מצינו ברש"י על דברי הגמרא (ברכות נו ע"ב) שהרואה בחלומו תכלת סימן רע הוא: "תכלת – ירוק הוא, ומי שפניו ירוקים חולה הוא", ומצינו בגמרא (מגילה יג ע"א): "אסתר ירקרוקת היתה", וכתב רש"י "כהדסה", והיינו משום ששמה היה הדסה. נמצא שאדם בגוון ירוק הוא כעשב השדה.

ביאור שיטת רש"י: ירוק הוא גם גוון תכלת

הנה ממה שביאור רש"י על התורה שהתכלת הוא ירוק אין ראייה שסבירא ליה שהוא ירוק כעשב, דהא מצינו שרש"י משתמש במילת ירוק לתכלת (חוץ ממה ששאר ראשונים כתבו כן וביארו אפילו לשון הגמרא כן כאשר כתוב בגמרא "ירוק", כדלהלן).

אמרו רבותינו במשנה (ברכות נא ע"ב): "בית שמאי אומרים שברא מאור האש ובית הלל אומרים בורא מאורי האש", ובגמרא (נב ע"ב): "... אלא אמר רב יוסף ... כי פליגי במאור ומאורי, דבית שמאי סברי חדא נהורא איכא בנורא ובית הלל סברי טובא נהורי איכא בנורא. תניא נמי הכי, אמרו להם בית הלל לבית שמאי הרבה מאורות יש באור". וכתב רש"י "הרבה מאורות – שלהבת אדומה לבנה וירקרקת". והנה השלהבת הירקרקת שכתב היא השלהבת התכלת שבחלק התחתון של הבעירה היכן שהטמפרטורה גבוהה יותר, כי רק גוון זה יש, ובכלל לא מצוי גוון ירוק ככרתי באש.

וכן מפורש במאירי: "וב"ה סוברים הרבה מאורות יש לאור – כלומר הרבה מאורות חלוקות מזו ושכלם מאירים לבנה אדומה ירקרקת, שראש השלהבת מאיר בלובן ושיפוליו בצבע תכלת וגחלתו באודם. והלכה כב"ה".

בדומה לזה הביא בספר חותם של זהב מספר האורה לרש"י (ח"א סימן קג) וספר הפרדס לרש"י (סי' רכז) בזו הלשון: "ריאה שהוא אדומה כדם או ירוקה אם דומה לכחול שהוא שחור ולא שחור ממש כשירה, שחורה כדיו טריפה"⁶.

ביאור שיטת רש"י: איזה גוון הוא כרתי

איתא במשנה (ברכות ט ע"ב) "רבי אליעזר אומר בין תכלת לכרתי", וכבר העתקנו פירוש רש"י שכתב: "תכלת – ירוק הוא, וקרוב לצבע כרתי שקורין פוריי"ש", והבאנו שפורי"ש הוא החציר וכרישין כמו שכתב רש"י על התורה (במדבר יא, ה), וזהו מה שקורין Leek וידוע שהוא כגוון ירק עשב השדה. אבל בתלמידי רבינו יונה איתא: "יש מפרשים מלשון החציר והבצלים דמתרגמינן כרתי ובצלי, ואינו נראה דמה ענין תכלת אצל כרתי אלא ודאי הנכון כמו שפירש הרב רבי נתן בעל הערוך דכרתי הוא מין צבע שקורין הינדי ודומה לתכלת, ולפיכך אמרו דמשיכיר בין זה לזה הוא זמן התחלת ק"ש לכתחילה ומשם ואילך זמן קימה לרוב בני אדם. והכי משמע בירושלמי". הרי שרבינו חולק בתוקף על רש"י שאין ענין חציר ופוריי"ש לתכלת כלל. אך דברי רבינו יונה בשם הערוך פליאה נשגבה, דהא מפורש בהערוך כמו היש מפרשים ולא כמו שהוא מביא בשמו, ולא הזכיר כלל הפירוש של "הינדי", ודברי הערוך כמו שהוא לפנינו הובאו כבר כמקור לדעה זו בגדולי ראשונים (עיין להלן). וזו לשון הערוך (ערך כרת): " (ברכות ט ע"ב) ר"א אומר בין תכלת לכרתן ויש ששונין בין תכלת לכרתה, (סוכה לד) והירוק ככרתן פי' מין צבע ירקרק תרגום כרישין כרתי בשביל שהן ירוקין ובלע"ז פור"ו, (גיטין לא) ופרוס עליה סרבלא דכרתי, (בילמדנו ויקרא יעקב אל בניו) כדי שיכיר אדם בין תכלת לצבע כריתינו בתוך ד' אמות".

⁶ ויש לציין שבספר תמים רעים להראב"ד (סימן קג) איתא כמעט כהלשון כאן ובמקום "אם איתא "אוי". שוב ראיתי שבשיטה מקובצת החדש על הלכות טריפות (ח"א דף רלח) שיצא לאור ע"י מוסדות בית אבא תיקנו שם נוסח ספר האורה מ"אם" ל"אוי" כמו שאיתא בתמים דעים, ואיני ידוע על פי מה קבעו כן.

יש כאן כמה נקודות שמוסיף והולך בביאור מילת "כרתי": א. בראשונה מביא שיטת ר"א שעם "כרתי" יודעים זמן קריאת שמע כשמבחינים בינו לתכלת. ב. ממשיך לבאר שמה שמצינו באתרוג ירוק ככרתי הרי זה מין ירק שגוונו ירקרק. ג. ומוסיף עוד מחז"ל שמפורש שהשתמשו בכגד בגוון הכרתי. ד. ואחר כך חוזר למה שהתחיל שאותו משנה שצריכין להבחין בין תכלת לכרתי (שכעת נתברר שהוא צבע של מין ירק שנקרא כרשינין!) הכוונה כדי להבחין בתוך ד' אמות בינו לתכלת.

והנה יש שירצו לומר שכל ציון של הערוך הוא ענין לעצמו ואין מכאן ראייה. אבל ממה שחזר הערוך לבאר המשנה "כדי שיכיר" מבואר שכל דבריו היה כדי לבנות הבנין לביאור השלם של המשנה, וכן מפורש בדברי הרא"ש ותוספות הרא"ש שהערוך לומד שהמשנה בין תכלת לכרתי קאי על כרתי של כרשינין ופורישי, ובסמוך הובאו דבריהם.

היוצא מזה שלדעת הערוך "כרתי" דמתניתין הוא גוון ירוק שמדמה לו המשנה לתכלת, וזהו בהדיא שלא כדברי רבינו יונה, ולא הזכיר הערוך כלום מגוון "הינדי" שהובא בשמו ברבינו יונה והוא תמוה רבתי. וראוי לשים לב שכפי מה שנתבאר דברי הערוך מבואר בדבריו עוד, שסבירא ליה כמו פירוש רש"י במסכת גיטין ש"סרבלא דכרתי" הוא אותו כרתי שמדמה לו המשנה לתכלת, והיינו שרש"י והערוך מאוחדים בשני פירושים אלו במשנה דברכות ובביאור הגמרא בגיטין. ועל כל פנים דברי רבינו יונה תמוהים מאוד במה שהביא בשם הערוך.

ובהערות המהדיר (הרב זק"ש) לתוספות רבינו יהודה שירלאון (ברכות ט ע"א) עמד על זה וכתב: "ומצאתי הפתרון כפי' רבנו אברהם אלשבילי לפנינו (בשטמ"ק חסר קטע זה) שכתב כלשון תר"י (בדרך כלל יש זיהוי ותיאום מוחלט בהרבה מקומות בין תר"י ור"א אלשבילי), ואילו תיבות 'כמו שפירש הרב רבי נתן בעל הערוך' ליתנייהו התם, וברור שתיבות אלו נוספו ע"י אחר בגליון תר"י, וכוננת המוסיף היתה לרשום שבערוך פירש כהי"מ ונשתרוב לפנים שלא במקומו אשר ע"כ ברור ופשוט שבעל הערוך לא הזכיר כלל ב' פירושים כי אם פי' אחד, הוא הפירוש דכרתי היינו חציר, וכמו שפי' הי"מ שהביאו תר"י ור"א אלשבילי".

היוצא מכל זה שיש לנו מחלוקת בין רש"י והערוך לבין רבינו יונה האם "כרת" דמתניתין שצריכין להבחין בינו לתכלת הוא גוון של כרשין או חציר או שהוא שם צבע בעלמא. ולפי דברי רש"י והערוך יוצא בפשטות שגוון הירק הכרתי הוא קרוב לגוון התכלת כי אין מבחינים ביניהם בקלות עד משיכיר, וממה שכתב הערוך (ערך אדוותא): "פי" אדוותא, כגלי הים, שהן כגוון תכלת כמו הרקיע בטהרתו מן העבים" שמשמע שסביר ליה שתכלת הוא כגוון הרקיע באמצע היום (כמו שנתבאר לעיל בס"ד), נמצא שגוון הירק כרתי הוא קרוב לגוון הרקיע באמצע היום.

הנה איתא בגמרא (חולין מז ע"ב): "אמר רבא ככוחלא כשרה... ירוקה כשרה מדרכי נתן... אמר רב סמא בריה דרבא האי ריאה דדמיא ככשותא וכמוריקא וכגון ביעתא טרפה, אלא ירוקה דכשרה היכי דמיא ככרת"י."

וכתב על זה הרא"ש (חולין פ"ג סימן יט): "ואלא ירוקה כשירה היכי משכחת לה, ככרת"י, פירש בערוך מין צבע ירקרק ומתרגמינן כרשין כרתי בשביל שהן ירוקין, כדאמרינן בברכות (דף ט ע"ב) כדי שיכיר בין תכלת לכרתי. ונראה שהוא צבע שקורין בלוא"ה כעין הרקיע כדאמרינן (לקמן פט ע"א) תכלת דומה לים וים דומה לרקיע."

ומבואר בדברי הרא"ש שהבין בדברי הערוך כמו שנתבאר, שכן הוכיח מהתרגום שכרתי הוא מין ירק, והוכיח מהמשנה שכרתי הוא דוגמא לגוון מסוים, והיינו שכרתי הוא מין ירק שהשתמשו בו לתאר גוון מסוים. ועל זה כתב הרא"ש שנראה שגוון זה הוא גוון בלוא"ה דהא המשנה מדמה תכלת לגוון הרקיע. ויש להתבונן אם כוונת הרא"ש לחלוק על הערוך וסבירא ליה שהערוך סבר שגוון כרתי הוא כעשבים ואילו הוא סבר שהוא כגוון הרקיע, וזהו "ונראה" היינו שדעתי שלא כהערוך, או שכוונתו לבאר דברי הערוך שהגוון המדובר הוא גוון בלוא"ה כרקיע.

הנה מלשון הרא"ש משמע שהוא מפרש דברי הערוך, ואין כאן רמז שחולק עליו אלא המשך ביאור פשוט, ואין כאן סיבה לחשוב שהוא בא לחלוק, ואם היה חולק היה לו להיות יותר ברור בלשונו, ועוד שאם היה סבור שהערוך פירש שהוא כגוון העשבים, היה לו לתמוה עליו כמו שתמה רבינו יונה על שיטה זו מה ענינם של עשבים לתכלת.

אך גם בלא שתי נקודות נכונות אלה נראה בס"ד ברור מאוד שכוונת הרא"ש לבאר דברי הערוך, דהא הרא"ש בא לבאר דברי הגמרא שירוקה ככרתי היא כשרה, והביא מדברי הערוך שבא לבאר מילת "כרתי" שבה מדברת הגמרא, והביא מדבריו "הוכחה" מהו כרתי, ומזה יש לנו הוכחה מהי כוונת הגמרא שירוקה ככרתי כשרה, שגוון הכרתי כשר. ואם כוונת הרא"ש כעת לחלוק על זה, האיך מסתם לה סתומי רק לומר "ונראה שהוא צבע שקורין בלוא"ה כעין הרקיע כדאמרינן תכלת דומה לים וים דומה לרקיע" בלא הוכחה כלל מאין לנו ידיים לשפוט שכרתי דגמרא הוא הוא כגוון התכלת והרקיע? אלא ברור שלא התחיל דבר חדש אלא סמך עצמו על מה שהביא מהערוך שכרתי הוא אותו כרתי הדומה לתכלת, ועל זה הוסף ביאור מה שלא נמצא לפנינו בערוך, שמדתכלת כעין הרקיע בהכרח שגם כרתי הוא כעין הרקיע, ולכן יש לנו כעת מקור לבאר דברי הגמרא שירוקה ככרתי כשרה דהיינו כגוון הרקיע. וכל דברי הרא"ש מבוססים על דברי הערוך והוא ביאור בדבריו, וזה עולה בקנה אחד גם עם דברי הערוך באדוותא שגוון התכלת הוא כעין הרקיע, שבהכרח לפי זה סבירא ליה שכרתי גם כן כגוון הרקיע.

ולדרך זה איתא גם בתוס' הרא"ש (חולין מז ע"ב) ושם כתב גם כן לשון רש"י "פורייש", וזו לשונו: "אלא ירוקה כשרה היכי דמי, ככרתי. פירש בערוך מין צבע ירקרק ומתרגמינן כרשים כרתי בשביל שהם ירוקים, ובלע"ז פור"ש ובלשון אשכנז לוך. והביא ראייה מברכות דקאמר כדי שיכיר בין תכלת לכרתי. ונראה שהוא צבע שקורין "בלא" כעין הרקיע כדאמרינן תכלת דומה לים וים לרקיע. והא דפסיל בפרק לולב הגזול אתרוג הדומה לכרתי, אומר ר"ת שהוא בלא". הרי מבואר בדבריו גם כן כמו שנתבאר בס"ד, וכזה הוא כוונת התוספות שם (ועיין שם בנוסח הש"מ בשם תוספות הובא על הגליון עוז והדר שם).

לפי כל זה נמצא, שמדברי רש"י "כצבע כרתי שקורין פורייש" ו"צבע תכלת דומה לכרתי" אין משמעות שגוון התכלת הוא כגוון עשב השדה, דהא בתוספות הרא"ש איתא שירק זה גווןו כרקיע השמים שנקרא תכלת, וכן נראה מספר הערוך. ולפי דברי תוספות הרא"ש יש לנו להוסיף עוד בזה, דהא הוא מביא מרבינו תם שמה שאמרו רבותינו אתרוג הירוק ככרתי הכוונה לירוק כגוון הירק שגווןו הוא תכלת כרקיע השמים.

וכן מבואר בדברי המהר"ם מרוטנבורג (שו"ת, ח"ד סימן תרלא) הביאו המרדכי (נדה פ"ה). דהנה איתא בגמרא (נדה יט ע"א): "חמשה דמים טמאים באשה האדום והשחור וקרחן כרכום וכמימי אדמה וכמזוג... הירוק עקביא בן מהללאל מטמא וחכמים מטהרין". וכתב על זה המהר"ם מרוטנבורג: "ירוק דמטהרין כרבנן דעקביא בן מהללאל **בין מראה בלויא בין מראה געלב בין גרין כולן בכלל ירוק הן**, דכל ה' דמים המטמאין באשה נוטין לצד אדמומית כדמשמע פרק כל היד (יט ע"א) מנלן דדם אדום טמא שחור נמי אדום הוא אלא שלקה. וכל ג' מראות הללו **כולן בכלל ירוק הן: בלויא "משיכיר בין תכלת לכרתי" וכרתי נקרא ירוק בפ' לולב (סוכה לד ע"ב) "ירוק ככרתי" ותכלת דומה לים ולרקיע הוא בלויא**. וגעלב כשעוה... בתוספתא דנגעים (פ"א) ירקרק ירוק שבירוקים כשעוה... וירוקה כשרה מדרבי נתן (חולין מז ע"ב) פרש"י כעשבים והוא גרין".

הרי שהמהר"ם מביא ראייה שתכלת נקרא ירוק היות שדומה לכרתי הנקרא ירוק ומכך שהם דומים כל כך גם תכלת נקרא ירוק. נמצא שדעתו כרבינו תם הנ"ל שחז"ל השתמשו ב"כרתי" כדוגמא למה שגוונו תכלת. ונמצא שלא בלבד שהכרתי הוא "תכלת" אלא הוא משמש דוגמא כאשר רוצים לצייר דבר שגוונו כתכלת, ואם כן האיך ייתכן להביא ראייה מרש"י שכתב שהכרתי הוא תכלת שלדעתו התכלת כעשב השדה או אפילו דומה לו? הלא רבינו תם הוא גדול הראשונים וסבירא ליה שזהו הדוגמא של ירוק שיש להשתמש בו להראות גוון התכלת.

והנה בזה נתבאר בס"ד שאי אפשר להביא ראייה מדברי רש"י שכתב שכרתי דומה לתכלת לכך שסבירא ליה שכרתי הוא בגוון ירוק כעשבים, כי מפורש בדברי גדולי הראשונים שיש מהם שסבירא להו שיש כרתי שדומה לתכלת הדומה לגוון הרקיע השמים, וממילא ייתכן שכן למד רש"י, וכן מסתבר כדי שלא להוסיף מחלוקת ראשונים במקום שאין סיבה לזה.

וליתר שאת יש לציין, שבאמת הנחה זו שכל הכרשינין וה"פורייש" וה"לוך" הם כעשב השדה אינה נכונה כלל, כי יש מיני כרשינין-חציר שהם סגול-כחול (bleu de solaise leek) או כחול-ירוק כעשב (Bandit leek), והגם שאומרים שלא היו מינים אלו בזמנו של רש"י במקומו, אפילו אם נכונים דבריהם העיקר הוא שדבר זה קיים ולא מן הנמנע שהמשנה תדבר בזה.

ביאור דברי רש"י: "מי שפניו ירוקים"

ומה שנותר לנו הם דברי הרש"י על הגמרא (ברכות נז ע"ב) הרואה תכלת בחלום סימן רע לו, וכתב רש"י: "תכלת – ירוק הוא, ומי שפניו ירוקים חולה הוא". והנה ראה זה פלא, שיהיו הפנים של חולי בגוון ירוק כעשב השדה כמעט אינו מצוי אפילו בנטייה לזה, ופניו כחולים מצוי יותר, וכך הוא אפילו לישנא דבני אדם "עד שאתה כחול בפניך", וכן מפורש בדברי הגר"א בתיקונים (תיקון כ"א) שכתב הגר"א (דף סד ע"א): "ירוקה ר"ל כזהב וכו' וזהו שאמרו במתניתא והירוק ככרתי לאפוקי סתם ירוק שהוא כזהב וכו' וזה שאמרו אסתר ירקרקת וכו' שהוא כזהב דככרתי לית באדם". הרי שסבירא ליה שבכלל לא מצינו כירוק עשבים באדם, וייתכן שכוונתו שזה לא מצוי כלל וכלל ולא שאינו אפשרי, ועל כל פנים ברור שמצוי פניו כחולים בחולה ועיין בהערה⁷. ולכן פשוט שכוונת רש"י לפנים

⁷ וכך ראיתי כתוב בנוגע למי שפניו נעשה כחולים: גורמים אפשריים לכיחלון (עור כחול):

א. בעיות נשימה, מחלות כמו אסטמה, דלקת ריאות (פניאומניה) או COPD עלולות להפחית את רמת החמצן בדם. ב. בעיות לבביות – מומים מולדים בלב, אי ספיקת לב או בעיות זרימת הדם עלולים לגרום לחמצון לקוי. ג. חנק או מחסור בחמצן – חסימה בדרכי הנשימה יכולה למנוע אספקת חמצן לריאות. ד. חשיפה לקור קיצוני – קור חזק יכול להאט את זרימת הדם ולגרום לעור להיראות כחלחל. ה. מחלות בדם – מצבים כמו מתהמוגלובינמיה משפיעים על יכולת הדם לקשור חמצן. אם אדם באמת משנה צבע לכחול, מדובר במצב חירום רפואי המחייב טיפול מיידי.

וכך ראיתי כתוב בנוגע למי שפניו נעשה כעשבי השדה:

פניו של אדם יכולים באופן ממש להיראות ירוקים במצבים מסוימים, אם כי זה הרבה פחות נפוץ מאשר חיוורון, אודם או כיחלון. הנה כמה סיבות אפשריות לכך:

א. בחילה ומחלת נסיעה – לעיתים אומרים שמישהו "נראה ירוק" כשהוא סובל מבחילה. למרות שהעור לא באמת הופך לירוק, זרימת דם חלשה וגוון עור חיוור-צהבהב יכולים ליצור רושם כזה. ב. בעיות בכבד (צהבת עם גוון ירקרק) – צהבת חמורה (כתוצאה ממחלת כבד) עלולה לגרום לעור לקבל גוון צהוב-ירקרק, במיוחד כאשר מצטברים פיגמנטים של מרה. ג. הרעלה או חשיפה לחומרים רעילים – חשיפה לחומרים כימיים מסוימים (כגון מלחים של נחושת) או רעלים תעשייתיים יכולה לגרום לשינוי צבע העור לגוון ירקרק. ד. שטף דם בשלבי החלמה – כאשר שטף דם מחלים, הוא עשוי לקבל גוון ירקרק עקב פירוק ההמוגלובין בליליוורדין, פיגמנט ירוק. ה. מצבים רפואיים נדירים – מחלות מסוימות, כמו אנמיה היפוכרומית, עלולות לגרום לגוון עור חריג, שלעיתים עשוי להיראות מעט ירקרק.

כחולים של חולה. ומה שמצינו שרש"י כתב שאסתר היתה כהדס (שלא כהזוהר והגר"א), על כרחך ענין אחר הוא או חולה שלא מצוי כלל וכלל הגם ששייך במציאות.

ועל כל פנים ודאי שליכא קושיא מרש"י הנ"ל, ובאמת לכאורה מכאן מוכח שרש"י סבר שתכלת הוא כגוון הרקיע וכחול היות שזהו ענין מצוי שקורה הרבה יותר מפנים כעשב השדה, והקב"ה יחיינו וירפאנו ויחזקנו לעמוד על דבריו הקדושים אשר חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו הוא מרפא.

ברוך רחמנא דסייע לן ופקח עינינו לראות במאור תורתן של רבותינו הראשונים החביבים עלינו כבבת עינינו ואשר עוטרים אנו דבריהם עטרה לראשינו ונותנים נפשנו ודמנו להבין אמרותיהם העמוקים אשר רוח ה' שופע בהם תמיד ועל ידיהם נדבק עצמנו במקור החיים ב"ה.

*

*

*

*

תגובות

*

*

*

